

Česko-ruské vztahy v kontextu středoevropské politiky Ruska

Václav Kotyk

Rusko a česko-ruské vztahy nezařazuje současná česká zahraniční politika mezi základní a veřejně deklarované zahraničněpolitické priority. Z toho však nevyplývá, že česko-ruské vztahy mezi důležité priority české zahraniční politiky nepatří vůbec, že je lze pokládat za jakousi druhořadou sféru českých zahraničněpolitických aktivit. Vzhledem k významnému postavení Ruska v mezinárodněpolitických a ekonomických vztazích (zejména v politickém a ekonomickém životě Evropy), které Česká republika nemůže nebrat na vědomí, se potřeba vyrovnat se s aktivitami ruské zahraniční politiky a s jejich důsledky v rovině multilaterální i bilaterální promítá do sféry rozhodujících zahraničněpolitických priorit České republiky. Ať již jde o úsilí České republiky o začlenění do euroatlantických politických, bezpečnostních a ekonomických struktur, či o její snahu o rozvoj vztahů se státy středoevropského regionu, nebo o snahu participovat v rámci svých možností na řešení regionálních a globálních problémů současného světa. Úsilí o komplexní uchopení a systematické začlenění ruského tématu do kontextu české zahraniční politiky představuje tedy významnou koncepční výzvu, a to nejen pro Českou republiku, ale i pro ostatní státy střední Evropy.¹

Věnujme proto pozornost některým aspektům této koncepční výzvy. S vědomím, že česko-ruské vztahy jsou a budou určovány hlavně národními zájmy České republiky a že současně jsou a budou v rozhodující míře ovlivňovány a spoluutvářeny faktory mezinárodněpolitického vývoje Evropy a světa. S vědomím, že se česko-ruské vztahy rozvíjely, rozvíjejí a budou i nadále rozvíjet v širokém mezinárodním a zejména evropském kontextu, jehož jsou nedílnou součástí. Platí-li tato rozhodující skutečnost obecně pro všechny post-socialistické státy střední a východní Evropy, platí pro Českou republiku v jejím geopolitickém postavení dvojnásob. Po rozdělení Československa v roce 1992 vstoupila do mezinárodního života jako malý stát, nacházející se v samém středu citlivé oblasti světa a – pokud jde o hospodářský rozvoj – v mimořádné míře závislý na svém zapojení do sféry mezinárodní hospodářské spolupráce. Bez pochopení těchto rozhodujících skutečností nelze tedy koncipovat českou zahraniční politiku.

Zahraniční politika České republiky ve vztahu k Rusku musí především vycházet z realistického hodnocení současného Ruska, jeho vnitřní situace i jeho zahraniční politiky. I když dnešní Rusko nelze srovnávat se Sovětským svazem bipolarní éry, zůstává světovou velmocí a bez jeho účasti a bez přihlídnutí k jeho zájmům nelze a nebude možné řešit žádný z významnějších problémů evropské ani světové politiky. Z hlediska středoevropských států (a nejen z jejich hlediska) je Rusko především významnou evropskou mocností, která v řadě směrů překračuje evropský geografický i geopolitický prostor a v řadě směrů též běžná evropská měřítka. Naivní představy, s nimiž se bylo možné svého času setkat nejen v české zahraniční politice² a publicistice, že by po rozpadu bipolarního rozdělení světa snad mohla „vhodná“ politika světového demokratického společenství „zatlačit“ Rusko kamsi daleko na východ, že by ho snad bylo možné přinutit i k tomu, aby samo tuto orientaci přijalo, se tváří v tvář ruské realitě a realitám současného světa ukázaly jako zcela iluzorní. Mocenské postavení Ruska sice ovlivňuje, ale zatím podstatněji nemění ani hluboká sociálně-ekonomická a politická krize ruské společnosti.

Rusko takové, jaké dnes je, je prostě jednou z podstatných realit současného světa

a Evropy, a tak je k němu třeba i přistupovat. Tedy nikoli na základě emocí, sympatií či antipatií, motivovaných především historickými zkušenostmi, ale na základě objektivní analýzy vnitřního vývoje Ruska a jeho zahraniční politiky. Je možné konstatovat, že právě z této objektivní analýzy, respektive z pokusů o objektivní analýzu, vychází zahraniční politika západních států vůči Rusku. V úvahách o evropském a světovém bezpečnostním systému pokládá proto Západ Rusko za jeden z jeho klíčových článků a tomuto stanovisku odpovídající jednání s Ruskem pokládá za předpoklad řešení bezpečnostní problematiky v regionálním i globálním měřítku. V průběhu návštěvy ruského premiéra Viktora Černomyrdina ve Washingtonu v únoru 1997 americký prezident Bill Clinton znovu opakoval, že „i po otevření aliance musí mít Rusko vůdčí úlohu v evropském bezpečnostním systému“.³

Z pochopení významu Ruska vyplývá i podpora vyspělých západních států těch politických sil v Rusku, které jsou nositeli přeměny této obrovské země v zemi s demokratickou politickou kulturou a s fungující tržní ekonomikou. S vědomím, že transformace ruské společnosti představuje velmi dlouhodobý proces, musela se západní politika jednoznačně rozhodnout, kterou tendenci vývoje Ruska, kterou alternativu tohoto vývoje bude efektivně podporovat.

Česká zahraniční politika se přinejmenším v určitém období poněkud vymykala z celkového přístupu západních velmocí a států k realitě Ruska. V tomto směru se lišila i od východní politiky některých dalších států středoevropského a východoevropského regionu. Založena především na emocích, určována spíše minulou zkušeností s Ruskem a s jeho imperiální politikou, než realitami postbipolárního světa, pokládala za svou morální povinnost bránit „naivní“ Západ před vlivem a ambicemi Ruska jako velmocí, které se nedá v žádném případě věřit a od níž nelze očekávat nic dobrého.

Svědčí o tom mj. i zkušenost z doby poměrně nedávné – postup vládních politických stran České republiky před poslanci Parlamentního shromáždění Rady Evropy v září 1995, kdy byla na pořadu jednání otázka členství Ruské federace v Radě Evropy. V okamžiku, kdy se např. německý kancléř Helmut Kohl ze zcela zásadních důvodů jednoznačně vyslovoval pro členství Ruska v Radě Evropy, vysvětlovali členové poslanecké skupiny České republiky tomuto shromáždění, že cílem Ruska není nic jiného než využívání tohoto orgánu jako nástroje ruských imperiálních cílů. V situaci, kdy většina poslanců Parlamentního shromáždění byla z čistě pragmatických důvodů pro rychlé přijetí Ruska do Rady Evropy, poslanci České republiky vyvinuli značný tlak proti samotnému obnovení přijímacího řízení a fakt, že delegace členských států odhlasovaly obnovení ruského členství, ale upustily od časového harmonogramu, hodnotili dokonce jako své zahraničněpolitické vítězství. Česká zahraniční politika se tak lišila od postoje většiny západních států (pro přijetí Ruska do Rady Evropy se nakonec vyslovilo 164 z 214 poslanců), které přijetí Ruska do této instituce chápaly zejména jako možnost intenzivnějšího působení na vnitřní vývoj Ruska, jako možnost podpory jeho demokratických sil a v jistém smyslu slova i jako možnost kontroly a „výchovy“ Ruska k demokracii ze strany mezinárodního společenství. Tedy v podstatě stejně, jako podstatná část mezinárodního společenství dnes chápe začlenění Německa do integračních procesů v rámci Evropské unie. Přijetí Ruska do Rady Evropy odpovědělo mezinárodní společenství na otázku, zda Rusko z důvodů nikoli neoprávněných (v souvislosti s tehdy probíhajícím čečenským konfliktem) izolovat, nebo zda ho ze zásadních a dlouhodobých důvodů začlenit do sféry mezinárodní spolupráce.

Dnes je možné konstatovat, že tato etapa „ruské politiky“ České republiky je již minulostí, i když recidivy tohoto v podstatě emocionálně motivovaného, a proto i pochopitelného přístupu nebyly v myšlení některých představitelů českého politického a veřejného života patrně zcela překonány. Současná oficiální česká zahraniční politika si však význam Ruska a kooperativních vztahů s ním uvědomuje. Např. již na na mezinárodní konferenci na téma Naděje, výzvy a rizika Evropy na přelomu století, která se konala v Praze v říjnu 1995, naznačil první náměstek ministra zahraničí Alexandr Vondra vývoj českého stano-

viska následovně: Při vytváření obecně respektovaného politicko-bezpečnostního pořádku v Evropě „významné místo... náleží zachování efektivního dialogu s Ruskem jako eurasijskou mocností. Geografická sounáležitost Ruska s Evropou stejně jako evropský rozměr moderní ruské kultury jsou nesporné.“⁴

V duchu tohoto pojetí usiluje dnes česká zahraniční politika o standardní, korektní a rovnoprávné vztahy s Ruskem, nezátížené recidivami a emocemi minulosti, i když tuto nedávnou minulost nelze přirozeně z české historické zkušenosti ani z českého historického vědomí vymazat. V tomto smyslu je česká historická zkušenost (stejně jako historická zkušenost většiny středoevropských a východoevropských států) nesrovnatelná se zkušenostmi, které má s Ruskem většina západoevropských států.

Lze předpokládat, že hodnotová, systémová a v budoucnosti patrně i institucionální příslušnost České republiky k Západu, zakotvení České republiky v euroatlantických bezpečnostních a ekonomických strukturách budou stále více ovlivňovat a spoluurčovat základní postoje České republiky k Rusku. V té či oné míře to ostatně platí i pro ostatní státy střední Evropy. Těžko by zřejmě bylo možné usilovat o členství v NATO a v Evropské unii a přitom ve vztahu k Rusku prakticky realizovat politiku v podstatě odlišnou od politiky, kterou ve vztahu k této velmoci provádějí uvedené organizace, sdružující západoevropské státy a USA. Je spíše možné očekávat, že česká zahraniční politika bude ve vztahu k Rusku v podstatě sdílet takovou interpretaci vývoje Ruska a jeho zahraniční politiky, která bude slučitelná se stanovisky západních států, zejména velmoci západního světa. Realizovat nějakou „vlastní ruskou politiku“ patrně nebude možné, i když by toto ztotožnění se základními rysy politiky Západu vůči Rusku přirozeně nemělo znamenat absenci vlastních stanovisek a vlastního postupu všude tam, kde by případné ruské iniciativy a aktivity byly v rozporu s českými národními zájmy.

Avšak míra souladu českého zahraničněpolitického přístupu k Rusku s oficiálními stanovisky západních států byla a je do jisté míry limitována objektivními specifickými podmínkami existence a vývoje České republiky a z nich vyplývajícími odchylkami, podmíněnými geopoliticky a zejména historicky a promítajícími se v odlišných akcentech českého vnímání Ruska. Toto specificky české vnímání Ruska se ostatně prolíná celými českými novodobými dějinami, zejména dějinami posledních desetiletí, formujícími myšlení současné generace. Tyto rozdíly ve vnímání Ruska, podmíněné především historicky, jsou charakteristické i pro další postsocialistické státy střední a jihovýchodní Evropy. Nelze se však domnívat, že by toto rozdílné vnímání Ruska ze strany zemí střední a jihovýchodní Evropy a ze strany západních států mohlo v dané situaci překročit určité hranice a narušit určující společné zájmy států střední Evropy a členských států NATO a Evropské unie. Jedna věc je rozdílné vnímání Ruska, které je součástí historického vědomí těch či oněch středoevropských států, a druhá věc je politika vůči Rusku v určité konkrétní vývojové etapě, která nemůže být založena na emocích.

Každý, kdo sleduje politiku západních států vůči Rusku (a platí to nejen pro členské státy NATO), si nemůže neuvědomovat, že je tato politika založena na objektivní politologické analýze ruského vnitřního vývoje a ruské zahraniční politiky a že jsou jí většinou zcela cizí iluze o ruské zahraniční politice. Mluvím o oficiální zahraniční politice Západu, nikoli o výročích těch či oněch představitelů západní politiky a žurnalistiky, které s jeho oficiální politikou nelze ztotožňovat. Totéž platí i pro současné Rusko, kde se je možné na různých úrovních politického a mediálního spektra rovněž setkat s celou řadou rozličných stanovisek a kde je nutné rovněž vycházet z oficiálních stanovisek, která reprezentuje především prezident Jelcin, premiér Černomyrdin a ministr zahraničních věcí Primakov, eventuálně jimi pověřené osobnosti.

Zahričněpolitická koncepce Západu ve vztahu k Rusku byla formulována zcela jednoznačně. Jestliže tváří v tvář této koncepci, vyjadřující zájem o strategickou spolupráci s Ruskem a podporu jeho transformačního procesu, někteří čeští politici a politologové⁵ i nadále preferují především nedůvěru ke spolupráci s Ruskem a jestliže se domnívají, že by pozitivní spolupráce s Ruskem mohla dokonce ohrozit „prioritní zahraničněpolitické

zájmy České republiky“, svědčí to o neschopnosti překonat hluboko zakořeněné myšlenkové stereotypy, o nepochopení podstaty změn, k nimž došlo po roce 1989. Znovu se potvrzuje, že jednou z největších překážek pozitivního rozvoje česko-ruských vztahů jsou faktory psychologické povahy. Přitom v současných podmínkách mohou prioritní zahraničněpolitické zájmy České republiky ohrozit nikoli kooperativní vztahy s Ruskem, ale naopak nekooperativní a konfliktní vztahy s touto zemí. Platí to zejména v situaci, kdy Česká republika intenzivně usiluje o vstup do Severoatlantické aliance, která v souvislosti s rozšířením s nemenší intenzitou usiluje o dohodu o strategickém partnerství s Ruskem. Generální tajemník NATO Javier Solana v únoru 1997 v rozhovoru pro český deník Mladá fronta Dnes v této souvislosti zcela jednoznačně konstatoval: „*Mluvíme-li o nových vztazích s Ruskem, nejde jen o vztah NATO jako instituce, ale všech jeho členů. Chci zde zdůraznit, že si přejeme, aby stejné vztahy k Rusku, jež chceme mít jako NATO a jeho členové, měly také státy, které budou přizvány. Chceme, aby vyvinuly skutečně úsilí pro solidní, trvalé a dobré vztahy s Ruskem. Očekáváme to od nich.*“⁶

Otázka rozšíření NATO o „jednu nebo více zemí“ je dnes základní otázkou bezpečnostní politiky západního světa a současně – posuzováno v bilaterální česko-ruské rovině – nejdůležitější otázkou současných česko-ruských politických vztahů. Jako v kapce vody se v ní zrcadlí jak český národní zájem o trvalé zajištění bezpečnosti malého středoevropského státu, tak ty rozhodující mezinárodněpolitické skutečnosti, jejichž pochopení a respektování je nejdůležitějším předpokladem realizace tohoto národního zájmu. I když o přijetí České republiky do NATO nebudou rozhodovat vlastní aktivity české zahraniční politiky, neznámá to, že na nich řešení otázky vstupu do NATO vůbec nezáleží. Právě naopak. Je totiž známo, že se o přijetí té či oné středoevropské nebo východoevropské země do Severoatlantické aliance bude rozhodovat nejen v bruselské centrále NATO, ale že s přijetím musejí vyslovit souhlas všechny členské státy NATO, tedy všech dnešních šestnáct členských států.

Pro českou zahraniční politiku z této skutečnosti vyplývá téměř gigantický úkol – aktivizovat svou politiku nejen ve vztahu k bruselské centrále Severoatlantické aliance, ale v nemenší míře i ve vztahu k jednotlivým členským státům NATO se snahou o využití všech existujících možností, které se nabízejí v bilaterálním rámci i mimo něj k prosazení českého zájmu o přijetí do NATO. A zároveň to znamená aktivizovat rovněž svou zahraniční politiku i ve vztahu k Rusku s cílem přispět v rámci svých možností k podpoře argumentace NATO, že jeho rozšíření na východ a začlenění České republiky do Severoatlantické aliance nepředstavují hrozbu pro bezpečnostní zájmy Ruska. Znamená to mj. vyhnout se na úrovni oficiální politiky při hodnocení současné ruské skutečnosti neobjektivním a zejména čistě emocionálním postojům, vyvolávajícím a podněcujícím nedůvěru v politické cíle NATO v Rusku samotném. Z toho vyplývá nutnost seriózně argumentovat všude tam, kde by zahraničněpolitické kroky Ruska zahrnovaly prvky bývalé sovětské imperiální politiky, všude tam, kde by ruský přístup mohl vzbuzovat oprávněné obavy. V současné fázi, kdy Česká republika usiluje o vstup do NATO „v první vlně“, by v její zahraniční politice vůči Rusku měla dominovat tendence k pozitivnímu, nekonfliktnímu rozvoji česko-ruských vztahů. Platí to i pro zahraniční politiku ostatních států střední Evropy, usilujících o začlenění do NATO. Proto by eventuelní hlubší koordinace postupu vůči Rusku zřejmě měla být jejich společným zájmem.

Problematika rozšíření NATO je tedy dnes nejdůležitější otázkou česko-ruských politických vztahů. Bylo by však zřejmě chybou redukovat politické vztahy jen na řešení této otázky, i když jde o otázku klíčovou. Dimenze těchto vztahů je mnohem širší a zahrnuje řadu aktivit politického, kulturního a zejména ekonomického charakteru. Jak svého času konstatoval bývalý velvyslanec Ruské federace v České republice Alexander Lebeděv, „*nebylo by dobré, kdyby se problém NATO přes jeho závažnost stal samostatným a trvalé negativně ovlivňoval naše dvoustranné vztahy.*“⁷

Rozvoj přátelských, kooperativních vztahů mezi Českou republikou a Ruskem je přirozeně dvoustrannou záležitostí. Česká zahraniční politika je v této souvislosti konfrontována nejen s globálními zájmy Ruska, ale v jejich rámci i s ruskou zahraniční politikou ve vztahu k samotné střední Evropě.

Nejednou byla a je položena otázka: Má Rusko koncepci vztahů se státy střední a jihovýchodní Evropy? Jaké místo zaujímá tento region v ruské zahraničněpolitické koncepci? Analýza vývoje ruské zahraniční politiky umožňuje odpovědět na položené otázky zcela jednoznačně. Region střední Evropy považuje Rusko ze svého hlediska za jeden z nejdůležitějších a koncepci vztahů s tímto regionem věnovalo a věnuje značnou pozornost. Znovu to potvrdila mezinárodní konference, kterou za účasti významných ruských politiků a politologů na téma Střední a východní Evropa a zájmy Ruska uspořádala v únoru 1997 v Moskvě Rada pro zahraniční a obranou politiku Ruska ve spolupráci s Fondem pro rozvoj parlamentarismu v Rusku. Teze, které byly připraveny na jednání, ukazují, že i když ruská středoevropská politika nebyla a není vždy ve všech svých aspektech dostatečně zřetelná, lze její hlavní obsahové rysy vyjádřit poměrně jasně. Tato ruská středoevropská politika má svůj kontinuální vývoj, poznamenáný ovšem změnami a faktory mezinárodněpolitického charakteru i některými podstatnými jevy vnitropolitického života Ruska. V souvislosti s tím je možné proces vytváření zahraničněpolitické koncepce Ruska ve vztahu ke střední Evropě charakterizovat též jako pokračující proces hledání její optimální podoby.

Ruská politika ve vztahu ke střední Evropě je nepochybně součástí globální politiky Ruska vůči Západu. Vztahy ke Spojeným státům a k členským státům NATO a Evropské unie představují nesporně priority ruské zahraniční politiky. Otázka Východ či Západ byla ruskou vládou jednoznačně rozhodnuta ve prospěch Západu. Zájem Ruska o kooperaci se Západem není přechodný a nemá v současných podmínkách alternativu. Přechodný není ani zájem Západu o spolupráci s Ruskem a je velmi nepravděpodobné, že by se západní státy nechaly svěst ke vzájemné konfrontaci. Pro Rusko byla Evropa od doby Petra I. zdrojem mnoha vymožeností, materiálních i kulturních statků, vědeckého a technologického pokroku, pokroku ve společenských vztazích, ve způsobu organizace státní správy apod. Evropské poznatky obohacovaly a dynamizovaly ruský život, umožnily jeho modernizaci. Ruský zájem o sounáležitost a spolupráci se Západem je dnes, tj. po rozpadu bipolárního světa, v němž Rusko za Západem v mnoha směrech značně zaostalo, enormní a nepochybně trvalý. To je základní rámec, v němž ruská zahraniční politika rozvíjí své aktivity ve vztahu k různým oblastem světa a k mezinárodním problémům, znepokojujícím tento svět. Problém bezpečnosti jistě patří k primárním problémům a bez spolupráce s Ruskem nelze realizovat efektivní bezpečnostní systém ani v globálním, ani v regionálním měřítku.

V tomto základním rámci zahrnuje ruská zahraniční politika i své středoevropské prvky, které svědčí o její snaze udržet si v tomto prostoru i v nových podmínkách určitou míru vlivu, v každém případě ekonomického. Ruské aspirace na zachování určité míry vlivu v tomto regionu ovlivňuje jak ještě ne zcela vyhraněné geopolitické uspořádání středoevropského a zejména jihoevropského prostoru, tak poměrně dobrá znalost prostředí, vyplývající z dlouhodobé sovětské přítomnosti na území střední a východní Evropy. Navíc jsou tyto aspirace v současných podmínkách „živeny“ nikoli neopodstatněnými úvahami o problémech ekonomického rozvoje postsocialistických států střední Evropy, o problémech spojených s jejich vstupem do Evropské unie a vyplývajících z konkurenčního zápasu s vyspělými ekonomikami, tedy o skutečnostech, které objektivně podmiňují potřebu určitého návratu středoevropských států na ruský trh, a proto i růst významu Ruska jako obchodního partnera. V této souvislosti se však v ruské politice objevily i prvky nesprávné a nereálné interpretace uvedených skutečností, nereálného hodnocení možností ruské zahraniční politiky, což přímo v klasické podobě ukázalo známé kontraproduktivní prohlášení ruského prezidenta o možnosti Bulharska vstoupit do Společenství nezávislých států.

Je tedy možné konstatovat, že Rusko, které vždy chápalo středoevropský prostor jako jakousi nárazníkovou oblast, chránící nitro impéria před eventuální agresí a cizími vlivy,

tento prostor rozhodně ani dnes nepodceňuje a snaží se v něm etablovat politicky i ekonomicky. O významu, jež ruská zahraniční politika z hlediska zajištění svých bezpečnostních a dalších zájmů připisuje střední Evropě, svědčí ostatně sama intenzivní diskuze o rozšíření NATO, jakož i návrhy, které Rusko v průběhu této diskuze předkládá státům NATO. Přitom si však ruská zahraniční politika uvědomuje, že obnova dřívějšího rozhodujícího vlivu Ruska, tj. obnova jeho dominantní role, je dnes ve střední a východní Evropě nemožná. Vzhledem k hluboké politicko-ekonomické krizi, zahrnující všechny sféry ruského života, včetně vojenské sféry, nepředstavuje současné Rusko pro země střední a východní Evropy bezprostřední vojenskou hrozbu. A bezmocnost, kterou projevila Ruská armáda v Čečensku, jen tento závěr potvrzuje. Nikoli náhodou mají proto představitelé NATO i představitelé států snažících se o co nejrychlejší vstup do NATO potíže s odpovědí na ruskou otázku, v čem je spatřována vnější hrozba, před níž má NATO chránit nové členy.

Rusko tedy představuje spíše potenciální hrozbu, která by se naplnila v tom případě, kdyby se ve složité, výbušné a nepřehledné vnitropolitické situaci prosadily v ruském politickém životě extrémně a imperiálně orientované politické síly. Takový vývoj a spolu s ním určitý zahraničněpolitický posun k tvrdšímu kurzu v ruské zahraniční politice nelze přirozeně zcela vyloučit. Nicméně zahraničněpolitický posun je jedna věc, realizace a příprava agrese např. vůči středoevropským státům je druhá věc. Zatím vývoj Ruska, jakkoli komplikovaný, nesvědčí o tom, že by v Rusku bylo možné zcela zvrátit transformační proces a vrátit tuto zemi kamsi do vývojem překonané socialistické minulosti s její imperiální politikou. Před Ruskem dnes nestojí otázka, zda zemi transformovat či nikoli, ale otázka, jakou konkrétní podobu bude mít tento transformační proces. Dnes tedy střední Evropě bezprostředně nehrozí agrese ze strany Ruska, nehrozí jí síla Ruska ani lhostejnost Západu, ale hrozí jí spíše ruská slabost – hluboká ekonomická, politická a sociální krize, kterou zatím ruská politika nebyla schopna zvládnout a která se v určité míře promítá i do ruské zahraniční politiky. Skutečná rizika, která hrozí a budou hrozit střední Evropě i světu jako takovému v 21. století, mají však zcela jinou povahu a jsou a budou v rámci NATO neřešitelná.

V rámci těchto základních skutečností Rusko jako velmoc prosazuje a bude se snažit prosazovat své zájmy. Týká se to i vztahů k zemím střední Evropy a k střední Evropě jako ke geopolitickému regionu, kde je ruské úsilí o aktivní politiku zřetelné, i když ne vždy zcela jednoznačně vyjádřené. Přesto je podstatné, že Rusko jako velmoc nemůže v nových podmínkách ve vztazích se státy střední Evropy nerespektovat zásady nevměšování a rovnoprávnosti, tedy demokratické principy obecně platné ve vztazích demokratických států současného světa. Je to zřejmé zejména v oblasti hospodářských vztahů, kde stále ještě existuje a dlouhodoběji bude existovat značná ekonomická závislost řady postsocialistických států (včetně České republiky) na dodávkách strategických surovin z Ruska a kde si ruská politika zatím nedovolila klást svým partnerům nepřijatelné politické podmínky. Jestliže kdysi Sovětský svaz ve vzájemných vztazích deklaroval demokratické principy, ale v praktické politice je neustále porušoval, dnešní Rusko nemůže postupovat stejným způsobem. Situace se změnila nejen kvalitativně, ale i mimořádně rychle, a tak pochopení podstaty a nezvratnosti této změny může být pro některé ruské politiky a v jistém smyslu i pro ruskou veřejnost závažným psychologickým problémem. Rusku nakonec tedy nezbyvá nic jiného, než „*mít dobré vztahy se zeměmi střední a východní Evropy*“.⁸

V rámci úsilí o zachování určité míry vlivu v oblasti střední Evropy se v ruské politice vůči této oblasti projevují více či méně výrazné prvky diferencovaného přístupu k jednotlivým středoevropským a východoevropským státům. To se dnes nejvýrazněji projevuje ve vztahu Ruska ke Slovenské republice, kterou patrně někteří ruští politici pokládají za nejslabší článek ze zemí usilujících o vstup do NATO.

Bývalý ruský velvyslanec ve Slovenské republice S. Jastržemskij, dnes mluvčí prezidenta Jelcina, dával dokonce počátkem roku 1996 slovensko-ruské vztahy za vzor ostatním postkomunistickým státům. Přitom dospěl až k závěru, že „*Moskvě a Bratislavě se podařilo jako vůbec první dvojici v postsocialistickém regionu vytvořit nový model vzájemných*

vztahů“.⁹ Ministerstvo zahraničních věcí Slovenské republiky nemohlo kategoricky neodmítnout tento výrok a znovu nepotvrdit svou prioritní zahraničněpolitickou orientaci na členství v Evropské unii a v NATO. Slovensko tím připomnělo tvůrcům ruské zahraniční politiky, jak nebezpečnou iluzí by bylo koncipovat svou strategii vůči jednotlivým státům střední Evropy jen na základě interpretace čistě taktických kroků těchto států, podmíněných velmi specifickou situací. Rusko-slovenské vztahy tak naznačily a v souvislosti s ne vždy zcela jednoznačnými projevy slovenské zahraniční politiky i nadále naznačují, že všude tam, kde to bude možné, a v míře, jaké to okolnosti Rusku dovolí, bude se tato velmoc snažit aktivně prosazovat své vlastní zájmy, a to nejen v bilaterálních vztazích.

V politických kruzích Ruské federace se zřejmě uvažovalo i o vytvoření nějaké zóny volného obchodu a investic s postsocialistickými státy, což naznačila ruská iniciativa ze září 1995, adresovaná sedmi bývalým socialistickým státům (Albánii, Bulharsku, České republice, Maďarsku, Polsku, Rumunsku a Slovensku) a obsahující návrh na obnovení obchodně-hospodářských vztahů s Ruskem a se Společenstvím nezávislých států.¹⁰ I deklarovaný zájem Ruska o vytvoření zóny volného obchodu se Slovenskem, jenž získal v určitých slovenských kruzích podporu, který byl však odmítnut slovenskou vládou jako krok, jenž by mohl být vnímán jako náznak zásadní změny politické orientace, je možné hodnotit jako součást širšího záměru Ruska dosáhnout liberalizace obchodních vztahů s celým středoevropským regionem.

Lze to do jisté míry vyvodit i z obsahu pozdravného dopisu ruského premiéra Viktora Černomyrdina účastníkům summitu CEFTA, uskutečněném v září 1996 na Slovensku, v němž ruský premiér navrhoval dialog Ruské federace s touto středoevropskou organizací (zpočátku na úrovni expertů), který by měl probíhat souběžně s rozvojem a liberalizací vzájemných dvoustranných vztahů, tj. v podstatě jako krůček ke spolupráci na mnohostranném základě.¹¹ Tento návrh, jež je do jisté míry možné interpretovat jako nesmělý pokus o obnovu bývalé RVHP v jakési nové podobě, zůstal přirozeně bez odpovědi.

Tehdejší místopředseda ruské vlády a její ministr pro zahraničně-obchodní vztahy Oleg Davydov zcela otevřeně napsal, že za hlavní překážku při řešení společných problémů bývalých socialistických zemí pokládá vytvoření Středoevropské dohody o zóně volného obchodu (CEFTA) a že Rusko „nemůže nečinně přihlížet procesu, jímž jsou poškozovány jeho zájmy“.¹² Vytvoření CEFTA, která podstatně oživila hospodářské vztahy svých členských států, pokládal Davydov za vytvoření poměrně rozsáhlého trhu, nezávislého na Rusku, jehož politicko-ekonomický režim hodnotil jako nevýhodný pro Rusko. Hodnotil ho tedy přesně v duchu zmíněných tezí k mezinárodní konferenci o vztahu Ruska ke střední Evropě, jejichž autoři rovněž považují CEFTA za další překážku ruského obchodu se středoevropským regionem.

Vývoj tak potvrzuje význam, jež ruská politika vůči střední Evropě přikládá hospodářským vztahům. Jde o zájem oboustranný, i když jeho motivy nemusejí být ve vztahu Ruska a jednotlivých zemí zcela totožné. Jsou to zejména ruské odborné kruhy, které předpokládají makroekonomickou stabilizaci a postupné hospodářské oživení v Rusku a které akcentují význam rozvoje hospodářských vztahů s ostatními evropskými státy, zejména s členskými státy Evropské unie. Např. prognostická úvaha Ministerstva hospodářství Ruské federace počítá se značným rozšířením dovozu, zejména pokud jde o dovozy strojů, což ostatně předpokládá i koncepce investiční výstavby v Rusku. Vnější ruská hospodářská politika přitom nepodceňuje význam hospodářské spolupráce s ekonomikami menšího a středního rozměru, jaké představují – tváří v tvář současné ruské ekonomice – ekonomiky jednotlivých středoevropských států.

Pro Českou republiku je Ruská federace mimořádně významným obchodním partnerem. Podle obratu za rok 1995 je čtvrtým největším partnerem, tedy hned za Německem, Slovenskem a Rakouskem.¹³ Podpora vývozu do Ruska patří v současnosti k prioritám české obchodní politiky. Zájem českého státu na rozvoji hospodářských vztahů s Ruskem je shodný se zájmem českých podnikatelů, pro něž je dnešní Rusko lákavým trhem, bohu-

žel však trhem, jenž se českému zboží poměrně rychle uzavírá. Tendence ke ztrátě ruského trhu pro odbyt českých výrobků je již delší dobu zřetelná, má obecný charakter a představuje jeden ze závažných problémů nejen českého zahraničního obchodu, ale v širším smyslu slova i celého českého průmyslu. V této souvislosti je dalším závažným problémem české ekonomiky značný nepoměr mezi dovozem z Ruské federace a nepřiměřeně nízkým vývozem českých výrobků na ruský trh, který se projevuje vysokým pasivem obchodní bilance, prohlubujícím záporné saldo českého zahraničního obchodu jako takového. Uplatnění na ruském trhu, kde v podmínkách mezinárodní konkurence není podstatná část českého zboží rovněž konkurenceschopná, proto kromě podpory proexportní politiky vyžaduje nové formy spolupráce, mj. mimořádnou aktivitu bankovní soustavy, mezinárodně dopravních organizací, aktivní úvěrovou politiku apod. Obecně se uznává, že nedostatečná znalost konkrétní ekonomické situace v Rusku je jedním ze závažných faktorů brzdících rozvoj česko-ruských hospodářských vztahů. Na dostatečném množství kvalitních informací závisí především nové možnosti spolupráce s jednotlivými ruskými regiony, které dnes stále více vstupují do mezinárodních hospodářských vztahů jako subjekty ve větší či menší míře nezávislé na Moskvě. Přitom praktické zkušenosti řady českých podniků již svědčí o tom, že i v podmínkách současné hluboké krize ruské ekonomiky existují reálné možnosti výhodné a efektivní hospodářské spolupráce, a to především na podnikové úrovni.

Význam česko-ruských hospodářských vztahů překračuje svými důsledky čistě ekonomickou sféru a má svou mezinárodněpolitickou dimenzi. Vytváří nejen předpoklady pro rozvoj česko-ruské spolupráce i v ostatních oblastech života (ve sféře politické a kulturní, jejíž význam česká zahraniční politika nedoceňuje), ale současně je i faktorem stabilizace Evropy, zejména střední Evropy. Obdobný zájem o rozvoj hospodářské spolupráce s Ruskem se v té či oné míře projevuje i ve vnější hospodářské politice ostatních středoevropských států a ve svých důsledcích představuje přínos střední Evropy jako celku i jejích jednotlivých členů k podpoře transformačních procesů v Rusku, k podpoře těch sil, které usilují o ekonomickou a politickou stabilizaci Ruska a o jeho rozvoj jako demokratického a ekonomicky prosperujícího státu. Z hlediska procesu vytváření evropské bezpečnosti má patrně rozvoj hospodářských vztahů s Ruskem v jistém smyslu slova mnohem větší význam, než obsáhlé a často stereotypní diskuze na téma rozšíření NATO na východ.

V souvislosti se snahou o rozšíření NATO se kromě důrazu na rozvoj hospodářských vztahů objevuje následující charakteristický rys ruské středoevropské politiky – úsilí o neutralizaci středoevropského prostoru. Vytvoření neutrální zóny ve střední Evropě v poměrně propracované podobě navrhoval na mnichovské mezinárodní konferenci o bezpečnostní architektuře Evropy v únoru 1996 tehdejší náměstek ministra obrany Ruské federace A. Kokoškin. V průběhu své návštěvy na Slovensku v květnu 1996 zdůvodňoval ideu neutrality středoevropského prostoru i předseda zahraničního výboru ruského parlamentu V. Lukin¹⁴ zřejmě v mylné naději, že by právě na Slovensku mohly podobné názory získat výraznější podporu. Ideu neutrality střední Evropy zdůvodňuje řada politologických studií nejen v Rusku, ale i v jednotlivých středoevropských státech¹⁵ a nejednou i v západních zemích. Diskuzi na toto téma by bylo nesprávné zužovat jen na problém neutrality. Nejednou jde totiž spíše o hledání alternativy k rozšiřování NATO pro případ, kdyby se proces tohoto rozšiřování z nějakých dnes těžko předpokládaných důvodů vážněji zkomplikoval. S tím však zahraniční politika České republiky ani zahraniční politika těch středoevropských států, které mají reálnou naději vstoupit do Severoatlantické aliance mezi prvními, vůbec nepočítá. Proces zajištění vlastní bezpečnosti se v zahraniční politice těchto států v podstatě redukoval na vstup do NATO, což ve svých důsledcích vedlo a vede k tomu, že se ostatní možnosti upevňování bezpečnosti využívaly a využívají nedostatečně, a to rozhodně platí i pro Českou republiku.

Na jednu z těchto alternativ se ruská zahraniční politika ve snaze o vytvoření evropského bezpečnostního systému orientuje mnohem výrazněji, než na úsilí o neutralizaci střední Evropy. V úvahách o nové struktuře evropské a euroatlantické bezpečnosti preferovala

a preferuje stanovisko, že by se ústřední složkou nového bezpečnostního systému měla stát Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), ovšem odpovídajícím způsobem zmodernizovaná a strukturovaná.¹⁶ Ruská zahraniční politika si je totiž na rozdíl od NATO vědoma nedostatečné efektivnosti a akceschopnosti OBSE. To však neznamená, že by snad za každou cenu prosazovala v souvislosti s preferencí OBSE likvidaci NATO, Západoevropské unie a eventuálních dalších bezpečnostních organizací. Vycházela a vychází z toho, že by všechny tyto organizace mohly působit pod střešou OBSE, která by jim udělovala mandát pro činnost různého druhu. Ruská zahraniční politika vychází z názoru, že OBSE je na rozdíl od ostatních mezinárodních organizací jedinou strukturou, sdružující všechny evropské země, USA a Kanadu, a že by jí z tohoto důvodu měla být při vytváření bezpečnostní architektury dána přednost. Aniž by vlády většiny západních a střeoevropských států v současné době podceňovaly význam a možnosti OBSE, která prokázala určité možnosti v oblasti preventivní diplomacie, je pro ně představa bezpečnostního systému založeného na OBSE jako klíčové organizaci nepřijatelná.

Vývoj potvrzuje, že rozhodující význam pro vytvoření a vývoj evropské i světové bezpečnostní architektury bude mít výsledek dnes probíhající diskuze o uzavření strategického partnerství mezi NATO a Ruskem. I když je možné anticipovat některé aspekty připravené a zřejmě závazné dohody (jde např. o příslib Severoatlantické aliance, že nerozmístí jaderné zbraně na území nových členů), bylo by v tomto okamžiku předčasné anticipovat její celkovou podobu. Rusko si je však již nyní vědomo toho, že postup v procesu institucionálního přičleňování zemí střední Evropy k Západu rozhodne ve svých důsledcích o rozsahu, formě a intenzitě budoucího ruského vlivu ve střední Evropě. Lze předpokládat, že rozvoj všestranných vztahů mezi Ruskem a státy střední a východní Evropy dostane v nové situaci novou dynamiku.

¹ Viz Řádek, P., Winkler, J.: Máme „ruskou politiku“? Mezinárodní politika, 7/1996, s. 28–29.

² První náměstek ministra zahraničí Alexandr Vondra např. na stránkách časopisu Respekt napsal, že „Rusko v Evropě prostě nebylo a není“, že „Rusko má dost síly na to, aby zůstalo jedním z center světové rovnováhy, ale nikoli na to, aby se stalo součástí Evropy jako takové“. – Respekt, 31/1995.

³ Mladá fronta Dnes, 10. února 1997, s. 6.

⁴ Vondra, A.: Evropa tváří v tvář konci 20. století. Mezinárodní politika, 11/1995, s. 6.

⁵ Viz Řádek, P., Winkler, J.: cit. stať, s. 29.

⁶ Mladá fronta Dnes, 11. února 1997.

⁷ Ruské aktuality, 6/1994, s. 6.

⁸ Izvestija, 6. března 1996.

⁹ Mladá fronta Dnes, 8. února 1996.

¹⁰ Viz Deník SME/Smena, 18. září 1995.

¹¹ Viz tamtéž.

¹² Pravda, 12. října 1996.

¹³ Viz Stránský, F.: Ruská ekonomika a česko-ruský obchod. Mezinárodní politika, 2/1996, s. 15–19.

¹⁴ Viz Pravda, 8. května 1996.

¹⁵ Viz Mlynář, Z.: Jak hledat jistotu v nejistém světě? Rudé právo, 18. února 1995.

¹⁶ Viz Davydov, J.: Nové parametry evropské bezpečnosti. Mezinárodní vztahy, 4/1995, s. 26–30.